

peculiarities of combination the numeralized verbal functional transpozits are characterized in two case forms – in the form of nominative and instrumental cases with analytical syntactic linking morpheme *to be* and other semi-linking morphemes, which determine the temporal parameters and concretize the semantic nuances of signs and properties, that are attributed to a particular subject. The influence of semantics of analytical syntactic semi-linking morphemes is proved according to the choice of case adjectival wordforms.

Key words: transposition, numeralized verbal analytical syntactic transposition, transpozits, adjectivized verbal analytical syntactic transpozits, analytical syntactic linking morpheme, analytical syntactic semi-linking morpheme.

УДК 81.372

Микола Мірченко

КАТЕГОРІЙНА (ФУНКЦІЙНА) ТИПОЛОГІЯ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ

Стаття продовжує цикл статей автора з проблем категорійної функційної граматики української мови. Обґрунтовано сутність категорійних значень, проведено їхню ієрархію та способи і форми вираження. У статті зроблена спроба показати складну взаємодію та взаємопроникнення категорійних функцій на тлі семантико-синтаксичної структури речення. Визначена роль синтаксичних категорій у формуванні семантико-синтаксичних відношень у реченнях і словосполученнях. Встановлені різновиди синтаксичних одиниць, схарактеризовані засоби їх вираження в українській мові. Досліджена специфіка семантико-синтаксичної і формально-синтаксичної організації синтаксичних одиниць. Описана семантика різних структурних моделей елементарних і неелементарних речень. Визначені такі поняття, як категорійна функція, константи категорійності, вищий ступінь категоризації.

Ключові слова: неелементарне речення, функційна типологія, категорійна функція, константи категорійності, спеціальні концепти, актантність, предикатність, предикативність, пропозиційність, вищий рівень категоризації, модальність.

Постановка наукової проблеми і її значення. У сучасній лінгвістиці набуло поширення вчення про три синтаксичні одиниці: словосполучення, речення та мінімальну синтаксичну одиницю. В ієрархії таких одиниць помітне місце належить реченню як центральній багатоаспектній синтаксичній одиниці. У реченні відповідно до трьох

аспектів синтаксису – формального, семантичного і комунікативного – функціонують морфологічні категорії, забезпечуючи існування синтаксичної одиниці під назвою «речення». Морфологічні категорії речення мають виразне когнітивне спрямування і абстрактніший порівняно з іншими характер. У сукупності морфологічних категорій виявляємо когнітивні, комунікативні і формально орієнтовані категорійні значення [див, напр., 3, с. 180].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Отже, вирізнення категорій у сфері функційної граматики є незаперечним фактом. Актуальною також постає проблема з'ясування складу семантичних категорій, грамемної спеціалізації та моделювання самої системи категорійних значень. А. Вежбицька, наголошує, наприклад, що в основі мови лежить зміст, семантика, яку неможливо відтворити, не користуючись деяким набором елементарних семантичних величин (семантичних примітивів). Найскладніші семантичні структури можна інтерпретувати як, «культуроспецифічні конфігурації універсальних змістових елементів, тобто вроджених людських концептів» [4, с. 29–32], пор.: [1, с. 6]. На її думку, вродженими є не лише ті, що маємо в усіх мовах, як то **особа** (person) і **річ** (thing), **робити** (do), відбуватися (happen), **де** (where) і **коли** (when) або **хороший** (good) і **поганий** (bad). Саме вони і складають семантичні примітиви. Ми виходимо з концептуального положення, що мовні категорії взагалі відображають дійсність, дійсність категоризується на основі ієрархічної багаторівневої граматичної спеціалізації системи семантичних величин. Мовна категорійність світу невід'ємна від процесу концептуалізації дійсності. У лінгвістиці було уже чимало спроб з'ясувати природу концептів, що лежать в основі категорійності (Н. Д. Арутюнова, Є. С. Кубрякова), аспектів концептуалізації світу у зв'язку з проблемами опису мови (Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев, Н. Д. Арутюнова, О. Г. Ревзина, І. Р. Вихованець, Н. Л. Іваницька, Л. О. Чернейко, А. П. Загнітко). У цьому плані важливими є дослідження культури феноменів, пов'язаних з особливостями українського лінгвалітету. Зрозуміло, що концепти культури визначають менталітет, але в основі категорійності, і у сфері функційної граматики зокрема, лежать не лише культурні, а й універсально-логічні концепти, напр.: («**Час**», «**Дія**», «**Предмет**» тощо). Отже, одні концепти визначають загальну категорійність («**Предмет**», «**Дія**», «**Кількість**» тощо), інші (спеціальні) – поняттєву основу тієї або тієї науки, напр.: **Предикат**, **Предикатність**, **Актант**, **Пропозиція**,

Пропозиційна функція, пор.: **Математична функція** тощо. Система категорій функційної граматики включає як загальні («**Час**», «**Дія**»), так і спеціальні концепти («**Відмінок**», «**Предикативність**», «**Пропозитивність**», що лежить в основі категорій семантико-граматичного спрямування. Очевидною є взаємодія загальної **категорії дії** і спеціальної **категорії відмінка**, але відмінок не має чіткого семантичного інваріанта (концепта), що ліг в основу відмінковості. Звести усі відмінкові грамеми до єдиної площини (інваріанта) не вдається. Проте існує загальна концепція про об'єднання семантичних величин у більш складні утворення і відповідно існування складних семантичних комплексів.

Мета і завдання статті – окреслити функційну типологію синтаксичних категорій.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У мовних категоріях відкладено, формалізовано семантичні примітиви. Але які змістові семи категоризуються? У працях Н. Ю. Шведової останніх років наголошено, що вищим рівнем категоризації змісту в мові є рівень займенникових слів. Система займенників спеціально призначена в мові для позначення таких глобальних понять ментального і фізичного світу, як **жива істота** (*я, ти, ми, хтось*), **предмет** (*він, щось*), **ознака**, **час**, **місце**, (*де*), **мета** (*щоб*), **причина** (*через*) тощо. Займенники (*який, якийсь*) є природними мовними категоризаторами змісту. Мовний зміст, відповідно, – це найзагальніше поняття, первісно означене займенниковим результатом і матеріалізоване за допомогою таких різнорівневих одиниць, семантика яких включає в себе відповідні поняття й об'єднує всі ці одиниці у деяку семантичну множину [див.: 11, с. 445–543].

У сфері функційної граматики, окресленні категорійних її величин суттєву роль відіграють семантичні категорії двох визначальних частин мови – імені і дієслова. Як граматичний клас імена проєктують різні функційні категорійні семи, передаючи поряд з визначальними для імен категоріями роду, відмінка функційно-семантичні значення квантитативності (кількісності), істот-неістот, розрізнення за статтю осіб і предметів у структурі речення. Важливим для функційної граматики є розмежування **імен-предметів** (*дерево, ворота, кошеня*), **імен-подій** (*вибори, схід, вибух*), **імен-речовин** (*розчин, мука*), **імен збірних** (*дітвор, табун*), **імен абстрактних** (*синь, мрія*) тощо. Актантність предиката як **категорійна функція** зумовлює

ускладнення семантичних параметрів речення за умови появи у позиційній структурі імен з невласне предметним значенням, напр.: *Грім налякав дітей; Хатина стояла над річкою; Хатина над річкою світилася вікнами.* Семантичні категорії постають не лише на рівні слова. Категорійність охоплює різні рівні членування дійсності (об'єктивної і суб'єктивної у сфері мовного спілкування). Невипадково О. М. Пешковський вирізняв систему суб'єктивно-об'єктивних категорій. У функційній граматиці суттєву роль відіграють суб'єктивні значення як категорійні і водночас прагматичні величини. Вони зорієнтовані на відображення і фіксацію компонентів комунікативного акту. Приміром, категорія модальності визначає, з одного боку, дискурсивний зміст, з іншого – модусний. Вона виступає ємною категорійною величиною, що передбачає суб'єктивно-об'єктивний характер семантичних величин у межах їхньої взаємодії і поза такою взаємодією. Спостерігаємо ієрархію категорійних значень, пов'язану з верхніми (формальними) елементами, що організовують дискурсивний зміст, та нижніми, що існують на рівні лексеми, категорійними величинами. Співвіднесеність двох планів системної взаємодії – прагматичного і синтагматичного – підкреслено ієрархічними відношеннями і включає загальну системну взаємодію категорійних функцій. Згадаймо когнітивну ієрархічну спеціалізацію морфологічних і синтаксичних значень, зумовлену відношеннями морфологічних і синтаксичних категорій. Ця ідея, як відомо, досить плідно впроваджена у шеститомній колективній монографії Ленінградської лінгвістичної школи О. В. Бондарка «Теорія функційної граматики» (1987–1996 рр.), де описано будову складних категорійних полів, зокрема, аспектуальності, модальності, темпоральності, кожне з яких має внутрішнє членування та часткові поля, зумовлені відношенням із предикативним ядром. Основними базовими поняттями згаданої теорії є поняття ФСП (функціонально семантичного поля) і КС (категорійної ситуації).

У системі семантичних категорійних величин, що мають іменну формальну спеціалізацію, також будемо помічати аналогічні відношення, що зумовлені зв'язком чи не зв'язком з предикативним ядром речення. Серед категорій з функціональною домінантою у логіко-лінгвістичному аспекті виділимо категорію **пропозиційності**. У її основі концепт, «пропозиція» – логічна основа ситуації. У грамемну структуру категорії входять: **1)** грамеми **актантності** (учасники ситуації) **2)** грамеми **предикатності** (семантичні типи предикатів).

Розмежування типів пропозицій (*процес, дія, відношення, стан* тощо.) складають суть **категорії пропозиційності**. Вона виступає, очевидно, центральною семантичною категорією функціональної граматики, що має співвіднесеність з категоріями модусу і диктуму (у дусі Ш. Баллі). Пропозиційність фактично представляє диктумну сферу змісту і включає водночас семи модусу. **Диктумна категорія пропозиційності і модусна пропозиційність** є протиставлюваними корелятивними грамами у структурі єдиної **центральної категорії пропозиційності**. Фактично диктумна основа категорії модальності постає як реальна мовна дійсність у взаємодії з модусною суб'єктивною домінантою. Порівняймо буттєвість як пропозиційну функцію і взаємодію її з локативною семою, що не входить до пропозиційності, а лежить у площині актантності, напр.: *Уся церква в свічках, од низу до самого верху...* (Нечуй-Левицький); *А над зеленою землею синє-синє та глибоке літнє небо; а між небом та землею золоте сонце та хвиля світова* (Нечуй-Левицький). Отже, поряд з пропозиційністю як центральною функціональною величиною висвітлюються часткові категорійні семи актантності і предикатності. Пропозиційність є ієрархічною вершинною категорією, що підпорядковує актантність і предикатність, між якими спостерігаємо також ієрархію відношень.

Пропозиційність відображає логічну структуру ситуації на основі актантності і предикатності, що мають різну сферу номінації і по-різному моделюють пропозиційність, змінюючи її семантичний потенціал. Фактично актантність є категорійною площиною з іменною формальною спеціалізацією, що являє собою конгломерат категорійних грамам **суб'єктності, об'єктності, локативності, інструментальності** тощо і передає структуру відношень пропозиційності на основі внутрішніх концептів кожної категорії. У цьому аспекті **предикативність** (не сплутати з предикатністю!) пор.: [5] виступає абсолютно формальною категорією, що передає характер формальних відношень між I актантом і пропозиційною функцією у формі предикатора. Водночас різноформність предикативного ядра, варіантність морфологічних типів і форм вираження дозволяють констатувати: семантичний зміст предикатності постає як диктумна частина пропозиційного змісту речення плюс актантність, що виступає іншою частиною цього змісту. Модальність належить до категорії, що проникає в пропозиційність через спосіб дії-ознаки і категорію особи синтаксичного плану. На спосіб дії суттєво впливає часова семантика –

таксис, темпоральність, – вони показують міжграмемну взаємодію з часовою домінантою.

Речення має в повному обсязі таку категорійну структуру, з урахуванням грамемної ієрархічної взаємодії категорійних величин. Так, до комунікативно орієнтованих передусім належать категорії **часу, способу, особи**, які спрямовані на актуалізацію ситуації мовлення, до формально орієнтованих – **категорії роду, числа, і відмінка прикметників, категорія роду для назв неістот**. У реченні формуються категорії, суть яких ще не пояснена докладно в сучасній українській граматиці, незважаючи на те, що дуже часто вживають у сучасних лінгвістичних студіях відповідні поняття. До формального ж типу категорій речення, приміром, належать категорії **підрядності, сурядності, предикативності**, які ґрунтуються на особливих типах зв'язків елементів речення, **категорії підмета, присудка, недиференційованого головного члена речення, категорія другорядного диференційованого члена речення**, що виявляються на основі структурно-позиційних і формальних критеріїв. Це дуже вагомий категорійний пласт, який забезпечують формально-структурні параметри речення, що не залежать від комунікантів, а характеризують синтаксичний лад мови взагалі. На ґрунті цього варто було б розробити основи функційної граматики (якоюсь мірою це здійснено традиційною лінгвістикою), побудованої на принципі «від форм до функцій», у якій повинно бути відображено два взаємопов'язані рівні опису мови – системний і функційний. Об'єктом такого опису стає динамічно функційна система мови з проекцією на породження мовленнєвих утворень. Однак, у категорійній граматиці типологія функцій постає дуже широкою і передбачає вихід за межі принципу «від форм до функцій», оскільки функції мають рівневий вияв і взаємозумовлені+різнорівневими параметрами системи мови. Серед функцій можна виділити такий типологічний ряд:

1) семантико-морфологічні функції, що передають значення граматичних категорій;

2) формально-синтаксичні, що встановлюють синтаксичні зв'язки між словами та словоформами і ґрунтовані на них, напр., категорія роду в прикметниках, дієсловах;

3) семантико-синтаксичні, що з'являються в реченні під час його формування і передають найрізноманітніші семантико-синтаксичні відношення (суб'єктно-об'єктні, означальні, адвербіальні, часової послідовності, одночасності тощо);

4) комунікативні, спрямовані на актуалізацію елементів структури для реалізації мети комунікативного акту;

5) стилістичні функції, що з'являються здебільшого під час порушення нормативних функцій словоформ у реченні, напр.: *А я сиди та чекай...*

6) текстові функції, що характерні практично для всієї гами граматичних форм і спрямовані на утворення складних речень та цілісних текстових утворень.

Усі функції можливі завдяки когнітивності морфологічних форм. Когнітивна функція мови породжує мисленнєві процеси. Когнітивність – це властивість граматичних феноменів подавати в абстрагованому і узагальненому стані пізнані людиною явища зовнішнього і внутрішнього світу. Під час утворення речення взаємодіють найрізноманітніші фактори: категорії думки, психологічні механізми і «життєва логіка» мовлення, позамова дійсність, якої стосується висловлене, комунікативна ситуація і настанова мовлення, мовленнєвий узус, граматичні, лексичні та стилістичні можливості мови, форми комунікації тощо. Наприклад, значення часу найчіткіше реалізують відповідні дієслівні форми. Словозмінна парадигма часу виступає засобом реалізації узагальненого значення часу, що послідовно виражений в кожній мові системою граматичних форм, структура яких залежить від типу мови [13, с. 5]. Водночас граматична категорія існує як набір часткових значень, об'єднаних одним центральним категорійним значенням. Тому, зокрема, часові категорійні значення репрезентовані на лексичному рівні формами типу *щодня, вчора, сьогодні, завтра, на другий день, до свята, на Великдень* тощо. У такому аспекті часові значення модифіковані і співвіднесені між собою, забезпечуючи когнітивний характер морфологічних категорій і передбачаючи мовно-парадигматичний спосіб реалізації, а також мовленнєво конкретний на основі часткових значень, напр.: *Володько не раз аж скрикує від ясності і краси картини* (У. Самчук); *Йому завтра працювати* (розм.). Категорія часу виступає як зовнішня міра дії, орієнтована на суб'єкт мовлення, який повідомляє про час дії суб'єкта речення. Система мови, її категорійна структура виявляє себе в конкретних мовленнєвих реалізаціях як певна множинність форм і вживань та в абстрагованому стані як узагальнене категорійне значення. Такий спосіб реалізації категорійних функцій полягає в змістовій визначеності суті категорійних значень і ґрунтується на принципі «від значення до

форми». Якщо ж для визначення категорії застосувати інший принцип – «від форми до значення», то граматична категорія справді постане як система протиставлених один одному рядів морфологічних форм (у межах конкретної частини мови) з однорідним змістом [2, с. 110–115], пор.: [7, с. 5–6]. Цей принцип дещо доповнює загальну ідею категорійної граматики і фактично не суперечить першому. А саме принцип «від значення до форми» висвітлює когнітивний характер морфологічних категорій, орієнтованих через синтаксис у сферу мисленнєво-мовленнєвих реалізацій. Практично у формальному аспекті словозмінні й аналітико-синтетичні способи реалізації категорійних функцій становлять набір морфолого-синтаксичних елементів для організації речення в мовному і мовленнєвому виявах. Семантико-синтаксичні параметри речення, його темо-рематичні ознаки служать підґрунтям існування категорійних значень.

У реченні виявляється різноранговий характер категорійних функцій, відбувається взаємозумовлюваність і складна взаємодія багатьох категорій. Залучення морфологічних форм до сфери вияву синтаксичних категорій, надання їм особливих синтаксичних функцій можливе тільки на іншому рівні категорійності – синтаксичному. Категорія синтаксична – це параметр, який характерний для сукупності синтаксичних одиниць-конструкцій. Словоформа виступає показником синтаксичної категорії за умови її «участі» в побудові речення, де вона, як синтаксичне слово, спроможна виражати сутність синтаксичних відношень. Так, особовий займенниковий іменник **Я**, перебуваючи в позиції підмета, може легко зазнавати впливу суб'єктивного модального значення, напр.: *Я хочу (хотів би) вам про це сказати; Я можу (міг би) вам про це сказати*. Його особливе значення збігається із значенням мовця і діяча-суб'єкта в узагальненому вияві. Зміна особовості **Я** → **Він** призводить до втрати значення мовця, але збереження значень суб'єкта і відмінка.

Чи можливе тут накладання значення суб'єктивної модальності? Порівняймо: *Він хоче (хотів би) вам про це сказати; Він може (міг би) вам про це сказати*. Суб'єктивна модальність у цьому випадку начебто не належить мовцеві, а модальні значення виявляються як об'єктивний стан речей або можливий, пор.: *Я думаю, переконаний..., знаю... + Він може вам про це сказати*. І форма **Я**, і форма **Він** залежно від властивостей предиката і позиції в реченні репрезентують підметову синтаксичну функцію і формально-граматичну ка-

тегорію, але **Я** передає значення мовця, **Він** – семантику особи, яка не виступає комунікантом. Водночас вони виражають семантико-синтаксичну категорію суб'єктності, залежно від семантичного типу предиката, – підкатегорію суб'єкта дії. Причому предикат регулює «зустріч» з цими формами пор.: **Я** пливу човном (у човні) – **Він** пливе човном (у човні) і неможливі: **Я** течу... пор.: **Він** тече (чайник); **Я** плавлюся..., пор.: **Він** плавиться (метал). Вихід за рівень власне особовості зумовлений семантикою предиката, який завбачає лівобічну суб'єктну позицію, але вона не завжди може бути заміщена всіма членами парадигми займенникового іменника.

Вирізнення категорій речення залежить від когнітивного навантаження мовних елементів у його структурі й ситуативно-прагматичної мотивації відповідних граматичних форм. Взаємодія категорійних значень виявляє власне синтаксичні, семантико-синтаксичні і комунікативні категорії, що забезпечують функціонування речення. Це категорії нової якості, зумовлювані його структурними, семантичними і комунікативними параметрами. Сукупність відношень між категоріями речення виявляється у двох типах їхніх диференційних ознак. Перший тип моделюють категорії об'єктивного семантико-синтаксичного спрямування. У їхній основі базові морфологічні значення, що виникли внаслідок тривалого функціонування слівформ, їхньої семантико-синтаксичної співвіднесеності з мисленнєвими поняттєвими універсалами. Вони репрезентують у формально-абстрактному вияві стосунки і взаємодію різних ярусів мови і водночас актуалізують найосновніші внутрішньочастиномовні і міжчастиномовні значення.

Другий тип моделюють категорії суб'єктивного семантико-синтаксичного спрямування. Ці категорії передають стосунок мовця до змісту речення. Сам зміст речення слугує відображенням реального чи ірреального «стану речей» і «проходить» через суб'єкта мовлення та часову парадигму значень.

Між цими двома типами категорій простежуємо складну взаємодію. Сутність її полягає в тому, що репрезентаторами основних реченнєвих категорій виступають базові морфологічні категорії двох основних і центральних частин мови – дієслова та іменника. Дієслово в реченні виступає ядерною величиною, і його функція зумовлює набір учасників ситуації з їхніми рольовими і категорійними функціями. Потенційна спроможність дієслова детермінувати в реченні

аргументні позиції та функціональні ролі іменникових компонентів актуалізує вираження й інших категорійних значень. Такі значення можуть мати власне формальний характер, коли лівобічна інтенція дієслова вирізняє, наприклад, називний відмінок, що репрезентує водночас формально-граматичну категорію підмета і найчіткіше – семантико-синтаксичну категорію суб'єктності. У комунікативному аспекті ця позиція і форма реалізують, зауважимо, тему повідомлення, що й може витлумачуватися як абсолютно нейтральна позиція. У правобічній же валентній зоні предиката-дієслова перебуває знахідний відмінок, який разом із називним та предикатом складають суб'єктно-об'єктний центр речення.

На реченнєвому рівні серед найважливіших категорій семантико-синтаксичного аспекту виділяються дві основні надкатегорії – **предикатності** і **субстанційності**. Вони мають полярні значення ознаковості та предметності і виявляються на основі семантико-синтаксичних функцій морфологічних форм, що передають відповідну категорійну семантику. Предикатність реалізується інваріантно парадигмою дієслова, субстанційність – парадигмою імені. У дієслова закладені всі значеннєві різновиди ознакового слова – дія і стан у динамічному вияві. Така динамічна дія-ознака найтипівіше визначає предикатну функцію в реченні, особливу предикатну якість. Проте не присудок як формалізована сутність предиката породжує структуру речення, а, навпаки, структура віртуального речення зумовлює семантичну і граматичну природу присудка. Сам же предикат як змістова величина категорії прогнозує своє оточення, створюючи ілюзію повної структури речення тільки за умови заповнення маргінальних позицій, зумовлених його валентними властивостями. Наявність же в семантико-синтаксичній структурі речення припредикатної адвербіальної ознаки не мотивується, як правило, валентністю предиката, пор.: *Він слухав уважно* і *Він слухав уважно товариша*. Це підтверджує тезу про те, що структура речення, крім валентно зумовлених актантів (елементарне речення), може складатися з невалентно зумовлених адвербіальних ознакових слів (неелементарне речення), які мають потенційну можливість ставити іменними предикатами, пор.: *Він уважний*. Теорія речення, запропонована авторами «Гр-70» і «Гр-80» російської мови, спирається на засади, за якими до структури речення не входять елементи, зумовлені валентністю (релятивною функцією) предиката, і припредикативні ознакові слова. Детермінанти виявилися тіль-

ки вільними поширюючими членами цілісної структури речення, яку складають лише головні члени речення. Таке обмеження прибічниками цієї теорії явної валентної потенції дієслова-предиката ґрунтується на тому, що присудкові приписується тільки одна категорійна функція – модально-часова. Проте за такої умови не враховується сутність суб'єктно-об'єктних значень у реченні: суб'єкт змістово і формально перебуває в реченнєвому ядрі, входить до структурної схеми речення, а об'єкт міститься поза нею. Виникає суттєвий розрив у сфері суб'єктно-об'єктних відношень. У семантико-синтаксичній структурі речення категорія об'єктності виявляється у протиставленні категорії суб'єктності. Суб'єктно-об'єктні функції зумовлюються змістовою валентністю предиката [8, с. 193–198]. Але й самі автори згаданої теорії зазначають, що на змістовому рівні ці поширюючі члени «не можуть бути вичленувані з найпростішої семантичної формули речення» [10, с. 75]. Проте принцип асиметрії, що начебто існує між формальним і змістовим аспектами в реченні, не дозволяє авторам згаданої концепції віднести детермінанти до розряду конститутивних елементів речення.

Центральність предиката-дієслова зумовлює інші категорійні функції в реченні. Предикатність як надкатегорія – властивість віртуального речення, предикативність – характерна риса реального речення, семантико-синтаксична його ознака – категорія, що відтворює суб'єктивну позицію мовця щодо повідомлюваного в реченні і водночас регулює модальні і часові об'єктивно-суб'єктивні категорійні значення. Саме предикативність реального речення вирізняє його серед інших нереченнєвих одиниць (компонента речення, словосполучення). Також предикативність – дуже ємна категорійна ознака речення. Як формально-граматична категорія вона ґрунтується на особливому предикативному зв'язку, що формує структурну основу речення. Предикативність як семантико-синтаксична категорія постає категорією комплексного модально-часового, суб'єктивно-об'єктивного виміру, що виявляється у вираженні стосунку мовця до моменту мовлення, до змісту всього речення, а також об'єктивного стосунку повідомлюваного (реального чи ірреального) до дійсності. Предикативності належать, як бачимо, комунікативні дейктичні функціональні значення [9, с. 27–37].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Функціональна перспектива дієслова, не одноплановий характер вияву його

граматичних категорій, змістове і синтаксичне навантаження в різнорівневій реченнєвій структурі слугують визначальними для реалізації синтаксичної категорійної семантики. У цьому аспекті дієслово характеризується широкою сферою референційних значень як ознакове слово в предикатному значенні; за прагматичними ознаками такі слова постають категорійно значущими. Категорійні дієслова зумовлюють передусім предикатно-модальний статус речення, вони програмують структуру мовленнєвої ситуації, вступаючи у синтагматичні та ієрархічні стосунки з іншими недієслівними категоріями формального і змістового типу. Синтагматичні взаємозв'язки в міжкатегорійному аспекті виявляють підпорядковуючі та підпорядковані граматичні значення реченнєвого рівня.

Джерела та література

1. Бондарко А. В. О стратификации семантики / А. В. Бондарко // Общее языкознание и теория грамматики. – СПб. : Наука, 1998. – С. 6.
2. Бондарко А. В. Теория морфологических категорий / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1976. – 225 с.
3. Вихованець І. Р. Принципи категорійної граматики української мови // Мовознавство : III Міжнар. конгрес україністів / І. Р. Вихованець. – Х. : [б. в.], 1996. – С. 177–181.
4. Вержбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А. Вержбицкая ; [пер. с англ. А. Д. Шмелев ; ред. Т. В. Булыгина]. – М. : Шк. «Яз. рус. культуры», 1999. – 780 с.
5. Городенська К. Г. Кореляції синтаксичних категорій предикатності і предикативності в українській мові / К. Г. Городенська // Проблеми сучасної функційно-категорійної граматики : зб. наук. пр. на пошану члена-кореспондента НАН України Івана Романовича Вихованця / укл. : А. П. Загнітко (наук. ред.) та ін. / А. П. Загнітко. – Донецьк : Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2010. – С. 89–105.
6. Демянков В. З. Прагматические основы интерпретации высказывания / В. З. Демянков // Изв. АН СССР, СЛЯ. – 1981. – Т. 40, № 4. – С. 368–377.
7. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 435 с.
8. Мірченко М. В. Об'єктність як синтаксична категорія / М. В. Мірченко // Матеріали Міжнар. словістичної конф. пам'яті проф. Костянтина Трофимовича. – Львів : Літопис, 1997. – С. 193–198.
9. Мірченко М. В. Категорії предикативності і предикатності у системі категорій речення / М. В. Мірченко // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. – Вип. 3. – Донецьк : ДОНДУ, 1997. – С. 27–37.

10. Шведова Н. Ю. К спорам о детерминантах / Н. Ю. Шведова // ФН. – 1973. – № 5. – С. 66–75.
11. Шведова Н. Ю. Местоимение и смысл / Н. Ю. Шведова. // Русский язык. Избранные работы. – М. : Яз. славян. культуры, 2005. – С. 445–543.
12. Щерба Л. В. Избранные работы по русскому языку / Л. В. Щерба. – М. : Учпедгиз, 1957. – 168 с.
13. Ярцева В. Н. Иерархия грамматических категорий и типологическая характеристика языков // Типология грамматических категорий: мещаниновские чтения / В. Н. Ярцева. – М. : Наука, 1975. – С. 5–23.

Мирченко Николай. Функциональная типология синтаксических единиц. Статья продолжает цикл статей автора из проблем категориальной функциональной грамматики украинского языка. Обосновано сущность категориальных значений, проведено их иерархию, способы и формы выражения. В статье сделана попытка показать сложное взаимодействие, взаимопроникновение категориальных функций в семантико-синтаксической структуре предложения. Определена роль синтаксических категорий в формировании семантико-синтаксических отношений в предложениях и словосочетаниях. Установлены разновидности синтаксических единиц, охарактеризованы средства их выражения в украинском языке. Исследована специфика семантико-синтаксической и формально-синтаксической организации синтаксических единиц. Описана семантика различных структурных моделей элементарных и неэлементарных предложений. Определены такие понятия, как категориальная функция, константы категориальности, высшая степень категоризации.

Ключевые слова: неэлементарное предложение, функциональная типология, категориальная функция, константы категориальности, специальные концепты, актантность, предикатность, предикативность, пропозиционность, высшая степень категоризации, модальность.

Myrchenko Mykola. About the Functional Typology of Syntactic Units. The article continues a cycle of the authors articles devoted to the problems of the category specific functional grammar of the Ukrainian language. The content of the categorical meanings was justified; their hierarchy, ways and forms of expression were carried out. The attempt to thaw the complex and complicated interaction and penetration of the categorical functions was done on the basis of the semantic syntactic structure of a sentence. The role of syntactical category of complication concerning the formation of semantic-syntactic relation in sentences and collocation is defined. Varieties syntactic units are installed, means of expression in Ukrainian language are characterized. Features of semantic-syntactic and formal-syntactic structure of syntactic unit are investigated. Structural-semantic models of elementary and non-elementary sentences are described.

Key words: non-elementary sentence, function typology, categorical function, constants of categoricalness, special concepts, actantiality, predicatedness, predicativity, propositionality, advanced level of categorization, modality.